

અગનધરા

એપિસોડ – 21 હવામાન પલટાની હાનીકારક અસરો-૨

ડૉ.આકાશ: હવામાન શાસ્ત્રી, ઝલોબલ રીસર્ચ સેન્ટર

ડૉ.અવની: ભૂગોળશાસ્ત્રી

પવન અને શીતલ: વિદ્યાર્થી પ્રતિનિધિ

પાણી: હું પાણી છું. મારા માટે એવું કહેવાય છે કે ‘પાણી, લાવે સમૃદ્ધિ તાણી’ પણ આ વાત ઉલટી પણ હું બનાવી શકું છું. જો હું મારું રૌદ્ર રૂપ ધારણ કરું તો સમૃદ્ધિ તાણી લાવવાને બદલે, તાણીને લઈ પણ જાવ. પહેલા એક સમય હતો કે મને દેવીની જેમ પૂજવામાં આવતી હતી. પણ અત્યારે દેવી દેવી કરીને મારા પર કચરાનો સીધો ઘા કરવામાં આવે છે. ત્યારે હું એવી શરમ સાથે ગુસ્સો અનુભવ કરું છું કે શું કહું તમને? તમે જ વિચારો કે કોઈ તમને ભગવાન કહી કહીને તમારા પર સુકાયેલા ફૂલ, પી.ઓ.પી. ની મૂર્તિઓ, શ્રીફળ, પ્લાસ્ટિક, મળ-મુત્ર, કેમિકલવાળું પાણી, વધેલો એઠવાડ, ગટરનું ગંદુ પાણી કે કચરો નાખે તો તમને શું સારું લાગે? બસ મારી સાથે પણ આવું થાય છે. પણ તોય હું એમને બાળકો સમજીને માફ કરું છું. પણ એના કારણે મારાથી એમને કઈ કેટલાય રોગ થાય છે. અત્યારે હું ઘણી જગ્યાએથી લુપ્ત થઈ રહી છું તો ઘણી જગ્યાએ મારા પ્રવાહના વધી જવાથી તારાજી સર્જાય છે. સમગ્ર સૃષ્ટિનો આધાર જો કોઈ હોય તો તે હું છું. કારણ કે જો હું હોઈશ તો માનવી પોતાના શરીરમાં પાણીનું લેવલ જાળવી શકશે. વૃક્ષ થશે અને અન્ન ઉગશે... આમ જોવા જઈએ તો હું છું તો જ બધું શક્ય છે. જ્યારે આ માનવી મને બચાવવાના બદલે જાણતા અજાણતા મારી હત્યા કરી રહ્યો છે. પણ, ક્યાંક એવા લોકો પણ છે કે તે આ બાબતે જાગૃત છે. બસ આવું જ એક ગુપ મારા ત્યાં આવ્યું છે. હું પણ જાણું કે તે આજ શું વાતો કરે છે અને આગળ જતા શું કામ કરશે?

(વિદ્યાર્થીઓ સાથે ડૉ.આકાશ અને ડૉ.અવની બહાર પ્રકૃતિના ખોળે ફરી રહ્યા છે.)

પવન: સર, આ ખુલ્લા વાતાવરણમાં ફરવાની મજા કૈક અલગ જ હોય છે. અહીં પંખીઓનો કલરવ કેવો સરસ રીતે સંભળાય છે!!! અને આપણે ત્યાં તો સવારે ઉઠતા કોન્ક્રીટના જંગલો અને પંખીઓના કલરવની જગ્યાએ વાહનોનો શોર અને પાછા તે વાહનોના કારણે વાતાવરણનું પ્રદુષણ થાય તે તો અલગ જ.

ડૉ.આકાશ: હા બેટા, હું પણ આવા વાતાવરણને ઝંખું છું, સાચે ત્યાં શ્વાસમાં રોજ રોજ ઝેર ના લેતા હોવ તેવું લાગે છે. અહીં આવીએ તો જાણીને પણ ગુસ્સો નથી આવતો અને આ જ તો કુદરતી વાતાવરણની ખાસિયત છે.

શીતલ: સર, ખેતર અને વૃક્ષો હવે ઓછા થઈ જ રહ્યા છે તો શું હવે માનવ જાતને પણ જીવવું ભારે પડી જ જશે?

પવન: ભણવા માટે તો આપણે અલગથી સમય ફાળવ્યો જ છે ને? બસ અહીં કુદરતી સૌન્દર્યની મજા લે.. અને કાલનો જે વિષય બાકી રહ્યો છે તે વિષય આજે પૂરો થઈ જ જશે.

ડૉ.આકાશ: ઓયે પવન, જ્યારે કોઈને સવાલ થાય કે જીજ્ઞાસાવૃત્તિ હોય તો તેને ટોકવું ના જોઈએ. તારા સવાલનો જવાબ ટૂંકમાં આપવા જાવ તો યોગ્ય નથી. પણ, જો માનવી આવી રીતે જ વર્તતો રહ્યો તો આખી જીવસૃષ્ટિનો નાશ પાડ્યો છે. અરે શીતલ તું અને પણ શું ગુસપુસ કરો છો? ખોલીને વાત કરો તો અમે પણ સાંભળીએ.

શીતલ: સર અહીં નાળીયેરની ખેતી પણ સરસ રીતે થાય છે. સાથે સાથે જંગલો પણ અહીં વધુ પ્રમાણમાં હોય છે જે આપણા કરતા વધુ હોય છે. એનું કારણ શું હોઈ શકે તેવું પણ પૂછે છે.

ડૉ.આકાશ: બેટા આપણે ત્યાં વૃક્ષો ઓછા હોવાથી વરસાદ બહુ ઓછા પ્રમાણમાં પડે છે. જ્યારે અહીં વૃક્ષો વધુ છે એટલે અને વૃક્ષ હોય તો માનવ ક્યાય પાછો ના જ પડે. વૃક્ષ વિના માનવનું જીવવું જ અસંભવ છે. ખાસ જોવા જઈએ તો અત્યારે જે આ વાતાવરણનો પલટો થઈ રહ્યો છે તે વૃક્ષોના કારણે જ છે. જો વૃક્ષો વધુ હોય તો કઈ થાય જ ના. કારણ કે માનવી ભલે ભૂલ કરે પણ વૃક્ષ બધું ભૂલીને તેને ઓક્સીજન આપે, કાર્બન ડાયોક્સાઈડને પોતે શ્વાસમાં લઈને આપણને શુદ્ધ હવા આપે છે. વાતાવરણમાંથી નોઈસ પોલ્યુશનને કંટ્રોલ કરે છે. વરસાદને ખેંચી લાવે છે, જમીનમાં પાણીનું સ્તર વધારે છે, જમીન ધોવાણ અટકાવે છે, રણને અટકાવે છે, જીવન જરૂરિયાતની વસ્તુઓ પૂરી પડે છે જેમાં દાતણથી લઈને ફળ, ફૂલ,

લાકડા, છાયો વગેરે વગેરે આ વૃક્ષ પૂરું પાડે છે. અને એમાં પણ લીમડો ૩૦% ગરમી ઓછી કરી દે છે, જ્યારે પીપળો ૨૪ કલાક ઓક્સીજન આપે છે. જો આપણે આ વૃક્ષોને બચાવ્યા હોતને તો કદાચ આજે આપણે આ ટોપિક સમજવા માટે ભેગા જ ના થયા હોત.

પવન: હા સાચી વાત, વૃક્ષોનું વાવેતર કરીને એનું જતન કરવું પડે તો જ કેક થાય અને તેના માટે જો કડક નિયમો બને તો જ આપણો દેશ પહેલાની જેમ 'સોને કી ચીડિયા' કહેવાવા લાગે.

ડૉ.આકાશ: પણ, વૃક્ષના છેદન પર જો વધુ દંડ કરી દેવામાં આવે તો જ વૃક્ષોનું છેદન અટકે. બાકી અત્યારે જે રીતે એમેઝોનનું જંગલ ભડકે બળી રહ્યું છે તેવી રીતે અહીં લોકો જાતે કાપી દે છે.

ડૉ.અવની: ચાલો બાળકો હવે જમીને ટાઇમસર પાછા આવી જજો અને બાકી રહેલા વિષય પર આવીને ચર્ચા કરશું.

શીતલ: ઓકે મેમ, અમે ટાઇમ પ્રમાણે હાજર રહી જઈશું. મળીયે પછી...

(શીતલ અને બીજા વિદ્યાર્થીઓ જાય છે. ડૉ.અવની અને ડૉ.આકાશ જમતા જમતા પ્રકૃતિ પર સોંગ વગાડે છે.)

ડૉ.આકાશ: આજના આ બીજા ટોપીકમાં બધાનું ફરીવાર સ્વાગત છે. આજનો વિષય ચાલુ કરતા પહેલા ગઈકાલના વિષયને યાદ કરશું ચાલો ગઈકાલના વિષય વિષે પવન ફટાફટ સમજાવી દે.

પવન: ગઈકાલે “હવામાન ફેરફારની હાનીકારક અસરોમાં” આપણે બે ધ્રુવીય પ્રદેશના દરિયાઈ બરફના પિગળવા વિષે વાત કરી હતી. ઉત્તરી ધ્રુવ એટલે કે આર્કટીક અને દક્ષીણ ધ્રુવ એટલે એન્ટાર્ટીકા કહે છે. ત્યાં ૬ મહિના દિવસ અને ૬ મહિના રાત હોય છે. અને ઉત્તરી ધ્રુવમાં સમુદ્ર ઉપર બરફ છે અને દક્ષીણી ધ્રુવમાં જમીન પર બરફ છવાયેલો છે. પૃથ્વી પરનું ૫% નું પાણી બરફ સ્વરૂપે અહીં છે. દક્ષીણ ધ્રુવ પર ભારત દ્વારા ત્રણ સેન્ટર નાખેલા છે જેમાંથી અત્યારે ૨ કાર્યરત છે. પહેલા ‘દક્ષીણ ગંગોત્રી’ કરીને સેન્ટર સ્થાપ્યું. જે ૧૯૮૩માં સ્થપાયું. પણ દક્ષીણ ધ્રુવની સ્થિતિ બદલાતી રહેતી હોવાથી તે બરફમાં સમાઈ ગયું. એ પછી ‘મૈત્રી’ કરીને ૧૯૮૯ માં બીજા સેન્ટરની સ્થાપના કરી. અને ત્રીજું રીસર્ચ સેન્ટર ‘ભારતી’ ની સ્થાપના ૨૦૧૨ માં કરી.

ડૉ.આકાશ: ચાલો આ થઇ ગઈકાલની વાત અને આજે કયા વિષય પર વાત કરવાના છીએ તે શીતલ આપણને જણાવશે.

શીતલ: આજે આપણે તીવ્ર ગરમી, તોફાનો, દુષ્કાળ, વરસાદમાં ફેરફાર જેવા હવામાનના પલટાના કારણે થતી વિપરીત અસરો વિષે વાત કરીશું. સર, આ સાથે જ ધુવીએ મને કરેલો સવાલ રજુ કરું છું. શું આટલી જ અસર થાય છે હવામાનના બદલાવથી?

ડૉ.આકાશ: ના બેટા, હવામાનના બદલાવથી ફક્ત આટલી જ અસરો નથી થતી. પણ હા આ અસરો વધુ દેખાય છે. જેને આપણે બધા એટલે કે દરેકે દરેક વ્યક્તિ ક્યારેકને ક્યારેક અનુભવીએ છે. પણ એ સિવાય જોવા જઈએ તો દરિયાની સપાટી વધવી, ભુકંપ, સુનામી, મોટા મોટા વાવાઝોડા અને આ સિવાય ઘણા બધા બદલાવ આના કારણે થયા છે. જેના વિષે હવે મેમ, વિસ્તારથી સમજાવશે.

ડૉ.અવની: મિત્રો, તમારી જીજ્ઞાસાવૃત્તિ ખરેખર અભિનંદનને પાત્ર છે કે આ ૨૧મી સદીમાં પણ તમે નેચર પ્રત્યે આટલા જાગૃત છો. તમને બધાને ખબર હશે જ કે સૂર્ય લગભગ સાડા ૪ અરબ વર્ષો પહેલાથી છે. સૂર્ય પૃથ્વીથી ૧૦ લાખ ગણો વધારે મોટો છે. પણ તે પૃથ્વીથી ૧૫,૯૬,૦૦,૦૦૦ કિલોમીટર દુર છે. સૂર્યના ઉદ્ભવ વિષે વધુ જાણવા માટે તમારે 'નેબ્યુલર થીયરી' સમજવી પડે તે હું તમને વિરામના સમયે સમજાવીશ. પણ અત્યારે તમને વધુ ગરમી શા માટે પડી રહી છે તે વિષે વાત કરું.

વાતાવરણમાં મીથેન, કાર્બન ડાયોક્સાઈડ, ક્લોરોફ્લોરોકાર્બન, નાઈટ્રસ ઓક્સાઈડનું પ્રમાણ વધવાથી ગ્રીન હાઉસમાં વધારો થઇ રહ્યો છે. ઓઝોનના આવરણના કારણે સૂર્યના 'અલ્ટ્રા વાયોલેટ' કિરણો પૃથ્વી પર સીધા નથી આવતા, તે શોષાય જાય છે. આ ઓઝોનના કારણે શક્ય બને છે. પણ જે પરાવર્તિત નથી થતા તે છે ગ્લોબલ વાર્મિંગ માટે જવાબદાર અને આ જે કિરણોની શોષણ થવાની પ્રક્રિયા છે તે છે ગ્રીન હાઉસ ઈફેક્ટ. હવે આ જે ગેસ છે તેને નિયંત્રણમાં રાખવા માટે જરૂરી છે કે વૃક્ષોનું હોવું. પણ અત્યારે વૃક્ષો કપાઈ રહ્યા છે તો ગ્લોબલ વોર્મિંગ થવા પાછળ પ્રદુષણ, વૃક્ષ છેદન, ઉદ્યોગ અને પરિવહન પણ આ ગેસ જેટલું જ જવાબદાર છે.

પવન: હા મેમ, એ વાત તો સાચી જ કે જો આપણે પ્રદુષણ ઓછું કરીએ, અને વૃક્ષો કાપવાનું બંધ કરી જો વાવીએ તો થોડો ઘણો સુધારો આવી શકે. અને આમ પણ આ ઔદ્યોગિક

ક્રાંતિ પછી જ પ્રશ્નો ઉભા થયા છે. પણ, મેમ એક સવાલ મનમાં ઉભો થાય છે કે, જો અલ્ટ્રા વાયોલેટ કિરણો સીધા પૃથ્વી પર આવી જાય તો શું થાય?

ડૉ.અવની: પવન જો તે કિરણો સીધા પૃથ્વી પર આવી જાય તો સ્વાસ્થ્ય પર અને ઝલોબલ વોર્મિંગ પર અસર થાય છે. સ્વાસ્થ્યમાં જોવા જઈએ તો મોતીયાથી લઈને ચર્મરોગ અને કેન્સર જેવી બીમારી વધી જાય.

શીતલ: અરે રે.. તો તો આપણે જીવવું ભારે થઈ જાય.

ડૉ.અવની: હા અત્યારે જે ગરમી વધી રહી છે તેનું કારણ આ છે. ઝલોબલ વોર્મિંગના કારણે જ આ ગરમી વધી રહી છે.

પવન: મેમ, એક મિનીટ તમે ઝલોબલ વોર્મિંગની વાત કરી, પણ મને સીધી રીતે સમજાય તે રીતે કહોને કે ઝલોબલ વોર્મિંગ શું છે? કારણ કે અત્યાર સુધી બધા એવી મોટી મોટી રીતો સમજાવે છે કે એ ખબર જ નથી પડતી.

ડૉ.અવની: હહાહાહા... બેટા, બહુ જ સરળ છે તેને સમજવું. ઝલોબલ વોર્મિંગ એટલે કે પૃથ્વી પર ગરમીનું વધવું. પૃથ્વીનું તાપમાન વધવું તે. ઓઝોનનું પડ પાતળું થતું હોવાથી તેમાંથી સીધા કિરણો પૃથ્વી પર પડે છે અને તેના કારણે ઘણી બધી અસરો થાય છે અને ગરમી વધુ પડે છે. જે તાપમાન ધીરે ધીરે વધી જ રહ્યું છે. અને જો આપણે આવી રીતે જ વર્તતા રહ્યા તો ગરમીનું તાપમાન હજુ વધશે. જે અત્યારે ૪૫ ડીગ્રી સેલ્સિયસ છે તે ૫૦ ડીગ્રી સેલ્સિયસને ક્રોસ કરતા વાર નહિ લાગે.

શીતલ: ઓહ, બાપરે... આટલી મોટી અસર થાય છે?? તો તો આ ખરેખર ચિંતાનો વિષય છે. આ ગરમીને શાંત કરવા વરસાદ પણ જોઈએ ને?

પવન: અરે પણ આટલી બધી ગરમી જો સતત ૪ મહિના પડે તો આ ધરતીને ઠંડી કરવા માટે પણ વરસાદ વધુ જોઈએ ને?

શીતલ: હા, એ વાત તો સાચી, પણ હવે તો તે પણ અનિયમિત છે. ક્યાંક આવે તો મુશળધાર આવે અને ક્યાંક ના આવે તો તેને સુકું ભક બનાવી દે.

ડૉ.અવની: હા, આ જે વરસાદ નથી આવતો એટલે કે દુકાળ પડે છે તે અને વરસાદ વધુ આવે છે તે પૂર પણ આ હવામાનના બદલાવની અસરો છે.

પવન: એક મિનીટ મેમ, તો શું આ કેરળમાં હમણાં જે પુર વગેરે આવ્યું તેનું કારણ શું આ છે?

ડૉ.અવની: ચાલો તમને તે વિષે થોડી વાત કરી લઉં એટલે સરળતાથી સમજી શકશો. કેરળને કેરલ ટુરીઝમ 'God's Own Country' તરીકે ઓળખાવે છે. કારણ કે ત્યાં બસ હરિયાળી જ હરિયાળી છે. ચાલો મને કહો કે કેરળમાં વરસાદ કેટલી વાર આવે છે?

શીતલ: મેમ, બધે આવે તેવી રીતે એકવાર જ આવે ને? ત્યાં કઈ અલગથી ૨ વાર તો ના જ આવે ને?

ડૉ.અવની: ના, કેરળમાં ૨ વાર ચોમાસું આવે છે. એક સાઉથ વેસ્ટ મોન્સુન જે સમુદ્રથી નીકળીને પશ્ચિમી પર્વતોએ ટકરાય છે અને વરસાદ આવે છે. અને તે કેરલ સાથે બીજા દક્ષિણના રાજ્યોમાં વરસાદ પૂરો પાડે છે. જે જુનથી સપ્ટેમ્બર સુધીમાં આવે છે. બીજો વરસાદ આવે નોર્થ ઇસ્ટ જે બધે વરસાદ આપીને પાછો ફરે ત્યારે તે ફરી વરસાદ આપે છે. ભલે બધે આપીને કમજોર થઈ ગયો હોય તો પણ સારો વરસાદ આપે છે જે ઓક્ટોબરથી ડીસેમ્બરમાં આવે છે.

શીતલ: ઓહ આતો ખબર જ ન હતી.

ડૉ.અવની: હા તો, જે વરસાદનું ચક્ર છે તે તો બધાને ખબર જ હશે કે સૂર્યના કિરણો દરિયા પર પડે તે પાણીનું બાષ્પીભવન થાય અને તેના વાદળો બંધાય છે અને તે વાદળો હવાના કારણે આગળ જાય અને તે વરસે છે. પણ, કાર્બન ડાયોક્સાઈડના કારણે કિરણો પરાવર્તિત નથી થતા અને તેના કારણે વરસાદ અનિયમિત થઈ જાય છે. અને જ્યાં વરસાદ નહિ આવતો હોય ત્યાં પૂર આવવા લાગે અને જ્યાં વધુ વરસાદ હોય ત્યાં દુષ્કાળ પડે. ગ્લોબલ વોર્મિંગમાં જળબાષ્પ પણ જવાબદાર છે. પણ સૌથી વધુ કોઈ ગેસ જવાબદાર હોય તો તે છે કાર્બન ડાયોક્સાઈડ.

ડૉ.આકાશ: આ ગ્લોબલ વોર્મિંગના કારણે વાવાઝોડા, સુનામી, કમોસમી વરસાદ, મનુષ્ય સિવાયની જીવસૃષ્ટિનો ઘટાડો આ બધું તેના કારણે જ થાય છે. મિત્રો આ માટે રીસર્ચ કરવા અને તેનામાં સુધારો લાવવા માટે IPCC એટલે કે Intergovernmental Panel on Climate Change ની રચના કરવામાં આવી છે કે તે ક્લાઈમેટ ચેન્જ પર રીસર્ચ કરીને તેના માટે કામ કરે છે.

ડૉ.અવની: આ ગ્લોબલ વોર્મિંગમાં વધારો કરનારા ઘણા દેશો છે. પણ, અમુક દેશો જે ટોપમાં છે કે જે વિશ્વમાં વધુ પડતા ગ્લોબલ વોર્મિંગ માટે જવાબદાર છે, જેમાં ચીન પહેલા

નંબર પર છે. જે ૩૦% જેટલું જવાબદાર છે કાર્બન ડાયોક્સાઈડ માટે જ્યારે બીજા નંબર પર છે યુ.એસ.એ. એટલે કે અમેરિકા. જે ૧૫% જેટલો જવાબદાર છે. ત્રીજા નંબર પર છે યુરોપિયન સંઘ જે ૮% જવાબદાર છે અને ચોથો નંબર ભારતનો છે જે ૭% જવાબદાર છે.

ડૉ.આકાશ: જ્યારે આ ગેસ વધી જાય ત્યારે અલગ અલગ ઘણા બદલાવ આવે જેમાં માનવીમાં ભૂખમરો થાય, પૂરમાં ઘર તણાઈ જાય તો આવાસ માટે પ્રશ્ન ઉભો થાય, અનાવૃષ્ટિ અને અતિવૃષ્ટિના કારણે કૃષિ પર અસર થાય અને માનવીમાં અલગ અલગ બીમારીઓ થાય, સાથે સાથે જે સમુદ્રી જીવોમાં જૈવ વિવિધતા છે તે પણ ધીરે ધીરે લુપ્ત થઈ જાય.

ડૉ.અવની: આમ જોવા જઈએ તો આજના આ વિષયને જે રીતે કહીએ તે રીતે તે સાચો જ પડે પણ મુખ્ય જે વાત હતી તે આપે આજ કરી, આના માટે તો જેટલો અભ્યાસ કરીએ તેટલો ઓછો છે. પણ મને હવે એક સવાલ કરવાનું મન થયું. કરું?

પવન અને શીતલ: હા મેમ કરો.

ડૉ.અવની: તમે આ વિષય સારી રીતે ધ્યાન આપીને સમજ્યા તો આ સવાલનો જવાબ તે પ્રમાણે આપો કે ગ્લોબલ વાર્મિંગ ઘટાડવું હોય તો શું કરીએ તો ઘટી શકે?

શીતલ: અરે મેમ, આ સવાલનો જવાબ હવે અમે આપી શકીએ તેમ છીએ. તો સાંભળો, ગ્રીન હાઉસમાં વધારો કરતા ગેસ જેવા કે કાર્બન ડાયોક્સાઈડ, જાળબાષ્પ, મીથેન, સી.એફ.સી. ગેસ, ઓઝોન, નાઈટ્રસ ઓક્સાઈડ જો આ ઘટી જાય તો ગ્લોબલ વોર્મિંગ અટકી શકે છે અને તે ઘટાડવા માનવીના હાથમાં છે. જો આપણે પ્રદુષણ ઓછું ફેલાવીએ, વૃક્ષ છેદન કરવાના બદલે તેને વાવીને તેનું જતન કરીએ. ઉદ્યોગ અને પરિવહન પણ આ ગેસ માટે એટલા જ જવાબદાર છે. તો જે ઉદ્યોગો આ ગેસ છોડે છે તેના પર નિયંત્રણ લાવીએ અને પરિવહનમાં સામુહિક વાહનોનો અને જે ગેસ અને પ્રદુષણ ઓછા ફેલાવે તેવા વાહનો વાપરીએ તો આ અટકી શકે છે.

ડૉ.આકાશ: વાહ શીતલ તે તો આજના વિષયને સંક્ષિપ્તમાં જ કહી દીધો. હા, તો આજથી આપણે પણ વચન લઈએ અને એક નિયમ બનાવીએ કે વૃક્ષો વાવીને તેનું જતન કરીશું અને હવામાનને નુકસાન કરે તેવું કોઈ કામ નહિ કરીએ.

પવન: હા સર, અમે આનું ધ્યાન રાખીશું. ચાલો સર આજ સમયસર વિષય પતી ગયો.

આજનો સવાલ: IPCC નું પૂરું નામ શું છે?

- (A) ઈન્ટરનેશનલ પેનલ ઓન ક્લાઈમેટ ચેંજ
- (B) ઈન્ટરગવર્નમેન્ટલ પોલીસી ઓન ક્લાઈમેટ ચેંજ
- (C) ઈન્ટરનેશનલ પોલીસ ઓફ ક્લાઈમેટ ચેંજ
- (D) ઈન્ટરગવર્નમેન્ટલ પેનલ ઓન ક્લાઈમેટ ચેંજ

જવાબ: (D) ઈન્ટરગવર્નમેન્ટલ પેનલ ઓન ક્લાઈમેટ ચેંજ